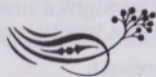

Інститут післядипломної педагогічної освіти
Київського університету імені Бориса Грінченка
Навчально-виховний комплекс «Домінанта»

ГРІНЧЕНКІВСЬКІ ЕТЮДИ

«Україна! В цьому слові для мене все»

Навчально-методичний посібник

Київ — 2019

УДК 37.091.4Грінченко

Г85

Схвалено для використання у загальноосвітніх навчальних закладах комісією з філософсько-світоглядних дисциплін Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України (протокол № 1 від 14 березня 2019 року)

За загальною редакцією

Войцехівського М.Ф., директора Інституту післядипломної педагогічної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка, кандидата педагогічних наук, доцента;
Уфимцевої С.В., директора НВК «Домінанта», кандидата педагогічних наук.

Рецензенти:

Салата О.О., завідувач кафедри історії України Історико-філософського факультету Київського університету імені Бориса Грінченка, доктор історичних наук, професор;

Лоха Л.О., вчитель-методист ліцею «Поділ» № 100, заслужений вчитель України.

Керівники авторського колективу:

Левітас Ф.Л., завідувач кафедри історичної та громадянської освіти Інституту післядипломної педагогічної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка, доктор історичних наук, професор;

Дика Н.М., завідувач кафедри методики мов та літератури Інституту післядипломної педагогічної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка, кандидат педагогічних наук, доцент.

Грінченківські етюди. «Україна! В цьому слові для мене все» :
Г85 навчально-методичний посібник / за заг. ред. М.Ф. Войцехівського, С.В. Уфимцевої ; кер. авт. кол.: Ф.Л. Левітас, Н.М. Дика. — К. : АКМЕ ГРУП, 2019. — 176 с.

ISBN 978-617-7354-16-0

Навчально-методичний посібник є спільним проектом Інституту післядипломної педагогічної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка та навчально-виховного комплексу «Домінанта». Запропонована праця містить історико-літературні студії, присвячені багатоманітній творчості Бориса Дмитровича Грінченка, і методичний досвід педагогів у використанні Грінченкової спадщини на уроках та у позаурочний час.

Для вчителів історії, правознавства, етики, української мови та літератури, іноземних мов, всіх, хто цікавиться життям і творчістю Великого Українця.

УДК 37.091.4Грінченко

© М.Ф. Войцехівський, С.В. Уфимцева,
Ф.Л. Левітас, Н.М. Дика та ін., 2019

© ТОВ «АКМЕ ГРУП», 2019

ISBN 978-617-7354-16-0

ЗМІСТ

Войцехівський М.Ф.

- Постать Бориса Грінченка на зламі епох,
або Сучасний Борис Грінченко з минулого 5

РОЗДІЛ I

ІСТОРИКО-ЛІТЕРАТУРНА І ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА БОРИСА ГРІНЧЕНКА У ВІЗІЯХ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

Уфімцева С.В., Ситченко С.Г.

- Спадщина Бориса Грінченка в освітньому процесі 8

Сафарян С.І.

- Літературна спадщина Бориса Грінченка як засіб
формування громадянської компетентності 17

Дика Н.М.

- Словник Бориса Грінченка як засіб розвитку
лексикографічної компетентності вчителя-словесника 30

Беззуб Ю.В.

- «...Звемо його нашим національним пророком...»
Постать Тараса Шевченка в публіцистичній спадщині
Бориса Грінченка 1892–1893 рр. 39

Кузьменко Г.В., Матвійчук О.Є.

- Літературна творчість Бориса Грінченка
у візуальних образах художників-графіків 53

Левітас Ф.Л.

- Елітна проза Бориса Грінченка «Брат на брата»
як історико-філософське джерело 70

Клименко Н.П.

- Політичні переконання та світоглядні орієнтири
Насті Грінченко у контексті становлення українського
національно-визвольного руху початку ХХ ст. 78

Лозова О.Б.

- Гуманізація освіти через призму творчої спадщини
Бориса Грінченка 91

Петрощук Н.Р.

- Педагогічні погляди Бориса Дмитровича Грінченка
на роль учителя в суспільстві 95

РОЗДІЛ II

ГРІНЧЕНКОЗНАВЧІ ПРАКТИКИ У ВИМІРАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

<i>Левітас Ф.Л., Клименко Н.П., Трухан О.Ф.</i> Використання творчої спадщини Бориса Грінченка в освітньому процесі	102
<i>Кулигіна С.Ю.</i> Урок-диспут «Яку силу має людська доброта?» (за оповіданням Бориса Грінченка «Грицько»)	114
<i>Лавринчук В.П.</i> Урок розвитку зв'язного мовлення в 6 класі. Усний переказ тексту у художньому стилі	120
<i>Марченко І.І.</i> Утвердження прагнень людини до любові та добра в оповіданні Бориса Грінченка «Каторжна»	123
<i>Ситченко С.Г.</i> Комбінований урок «Виховання родинних цінностей» (за оповіданням Бориса Грінченка «Батько та дочка»).....	129
<i>Ситченко С.Г.</i> Урок розвитку зв'язного мовлення (6 клас). Особливості опису природи. Усний детальний переказ розповідного тексту з елементами опису природи	132
<i>Приходько Т.П.</i> Квест «Сторінками життя та творчості Бориса Грінченка»	137
<i>Syrota N.</i> Lesson plan. Borys Hrinchenko. "I've devoted myself to a hard labour without any doubts..." The main facts of the biography.....	145
<i>Pilipchouk T.</i> Plan de la leçon. Boris Hrinchenko. «J'ai consacré ma vie à un travail dur sans aucun doute...» Les faits principaux de la biographie	149
<i>Олексенко С.В.</i> Використання творів Бориса Грінченка для дітей у практиці психолога навчального закладу.....	154
<i>Дудар О.В., Богданець-Білоskalенко Н.І.</i> Музей Бориса Грінченка як приклад новітніх освітніх практик університету	161
<i>Ковбасенко Ю.І.</i> Мала проза Бориса Грінченка у педагогічному та художньо-естетичному вимірах	168
<i>Відомості про авторів .....</i>	174

5. Грінченко Б.Д. Цель народной школы / Б. Грінченко // Грінченко Б. Зібрання творів. Педагогічна спадщина. Кн. 1 / Київ. ун-т ім. Б. Грінченка ; упоряд. О.М. Мислива, А.І. Мовчун, В.В. Яременко ; вступ. слово В.О. Огнев'юка; передм., комент., прим. В.В. Яременка. — К. : [Київ. ун-т ім. Б. Грінченка], 2013. — С. 501–505 [передрук статті 1885 р.].
6. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Громадянське_суспільство
7. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://dt.ua/personalities/samoidentifikaciya-prosvititelya-.html>
8. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://applied-research.ru/ru/article/view?id=5650>
9. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.ukrplib.com.ua/books/printit.php?tid=773>

Дудар О.В., Богданець-Білоskalенко Н.І.

МУЗЕЙ БОРИСА ГРІНЧЕНКА ЯК ПРИКЛАД НОВІТНІХ ОСВІТНІХ ПРАКТИК УНІВЕРСИТЕТУ

У сучасному світі не вщухають дискусії про місію університетів у розвитку та становленні особистості і як фахівця, і як носія певних цінностей. У цьому контексті залишається важливим питання: вищий навчальний заклад є храмом науки, де домінує культ розуму, чи має забезпечувати функціонування «економіки знань». Університети як носії культурних практик пережили неодноразове трансформування відповідно до вимог різних історичних епох, їх досвід, на думку багатьох дослідників, заслуговує на повагу і подальше вивчення.

Оскільки музейні середовища при закладах освіти відомі в Україні ще з XIX ст. (приміром, колекція творів живопису, подарована Ніжинській гімназії вищих наук у 1845 р. з нагоди святкування 25-річного ювілею з дня відкриття почесним попечителем Олександром

дром Григоровичем Кушельовим-Безбородьком), важливо розуміти роль подібного культурного капіталу в діяльності сучасних українських вишів.

Дослідженням ролі модерного університету в суспільному розвитку, зокрема його культурної місії, присвячені праці І. Канта, Й. Фіхте, М. Вебера, Дж. Ньюмана, Х. Ортега-і-Гассета. Також окремі аспекти цього питання висвітлені у роботах П. Бурд'є, О. Ексле, Т. Іглтона, Б. Рідінгса, К. Ясперса, В. Огнев'юка, В. Андрущенко та інших науковців.

У 1945 р. Карл Ясперс повернувся до Гейдельберзького університету і у своїй промові зазначив, що «або німецький університет удасться зберегти шляхом відродження ідеї, рішуче втілюючи намір створити нову організаційну форму, або ж його спіткає кінець у функціоналізмі велетенських шкільних та освітніх закладів для науково-технічних кадрів» [1, 188]. У XXI ст. ідея оновлення та функціоналізації університетів здобуває усе більше і більше прихильників. Аналізуючи філософські підходи до переосмислення культурних практик університету, О. Павлова зазначає давність традицій формування в університетах власної корпоративної культури [2, 4], що позначалося на стилі спілкування та її дотриманні учасниками освітнього процесу. Відповідно цінності та культурні установки випускників університетів дещо відрізнялися від життєвих позицій і сприйняття культури їхніми співгромадянами без вищої освіти.

Певною культурною практикою, або габітусом університетів України можна вважати створення власних музейних середовищ та цілком пристойних музеїв. Ми відштовхуємося від тези П. Бурд'є про те, що «габітус як продукт історії витворює практики як індивідуальні, так і колективні, а отже, саму історію відповідно до схем, породжених історією» [3, 45]. Зважаючи на поширеність подібного досвіду, можна констатувати, що музейна діяльність перетворюється на певний габітус. З одного боку, є система правил функціонування музею, з іншого — усталені практики університетської діяльності. Результатом накладання взаємних обмежень стає певний культурний продукт, який специфічним чином впливає на здобування освіти.

Прикладом таких практик може бути Музей Грінченка Київського університету імені Бориса Грінченка. Його заснування у 2010 р.

відповідає критеріям визначення університету як дослідницького, оскільки сприяє створенню «особливого інтелектуального середовища» [4, 20]. Формування музейної колекції вимагало переосмислення ролі постаті Бориса Грінченка у суспільно-політичному та культурному житті України кінця XIX — початку XX ст., адже біографія митця за часів тоталітаризму вивчалася лише у зв'язку з філологічними дослідженнями.

Музей побудовано за хронологічним принципом життя і діяльності видатного громадсько-культурного діяча, педагога, письменника, мовознавця, автора чотиритомного «Словаря української мови», фольклориста, видавця. Обмежена функціональними можливостями експозиція покликана спонукати відвідувачів по-новому інтерпретувати можливості університетського музейного простору у презентації життєвого і творчого шляху свого патрона. Також робота музею спрямована на популяризацію і збереження української культури та використання форм музейної роботи (музейної педагогіки) у життєвих та професійних практиках студентів, школярів та педагогів Києва.

Така діяльність важлива і з точки зору філософії освіти та культури. Так, іспанський філософ Х. Ортега-і-Гассет критикував присутність поняття «загальна культура» в концепціях функціонування модерних університетів як залишок особливої світоглядної концепції часів Середньовіччя, проте зауважував: саме «культура рятує від життєвої катастрофи, що дає змогу людині жити, навіть тоді, коли її життя трагічне, беззмістовне та абсолютно нікчемне» [5, 32]. Музейні осередки у вітчизняних університетах не просто демонструють важливі для вишів експонати з історії їхнього функціонування, діяльності видатних дослідників чи ті, що стосуються певних особливостей професійної підготовки студентів. Культурною практикою експозиційної роботи є формування уявлень про культуру у найбільш загальному значенні слова — певного рівня розвитку суспільства і людини, вираженого в типах і формах організації життя і діяльності людей, а також в створюваних ними матеріальних і духовних цінностях.

Українська культура «довгого XIX століття» у всіх її проявах (духовному і матеріальному) перебувала під тиском імперської влади й ідеології. Особливо складною була ситуація у Наддніпрянській Україні, де найпростіші культурні практики — дослідження історії,

вивчення народного побуту, творення літератури народною мовою, здобуття освіти рідною мовою — суттєво обмежувалися, а часом і заборонялися взагалі. Наприкінці XIX ст. у трьох університетах Наддніпрянщини (Харківському, Київському та Новоросійському в Одесі) не було жодної можливості здобути україномовну освіту. Влада формувала у суспільстві негативне ставлення до всього українського, культура України (Малоросії) характеризувалася як щось меншовартісне, кальковане з російської.

Збереження культурної ідентичності в таких умовах стало можливим лише завдяки титанічним зусиллям ентузіастів, які ціною власного добробуту, фізичного здоров'я, можливостей кар'єрного зростання та інших важливих життєвих факторів боролися за збереження і популяризацію української духовної та матеріальної спадщини. Їхні практики — публікації матеріалів у Західній Україні, створення культурницьких гуртків і товариств на зразок громад, підтримка талановитих колег — часто наражалися на непропорційні адміністративні обмеження та заборони.

Цю ситуацію демонструє Музей Грінченка, акцентуючи увагу відвідувачів на діяльності сучасників Бориса Грінченка та його власній активності. Окрім літературної творчості, Б. Грінченко займався педагогічною діяльністю і швидко зрозумів необхідність підвищення рівня «загальної культури» пересічних українців. Звичайно, першочерговим завданням вчителя на той час було забезпечити засвоєння певного обсягу знань. Проте Борис Дмитрович аналізував загальну ситуацію та розумів невідповідність між освітніми програмами і реальними суспільними запитами того часу. Початкова школа не мала на меті формування усебічно розвиненої особистості, влада вважала достатніми уміння читати, рахувати, знання певних релігійних догм. Натомість реальні життєві практики, як-от: розуміння явищ природи, загальні уявлення про історичний процес, місце України в світі, — вважалися другорядними, якщо не шкідливими. Тому ще на початку своєї письменницької діяльності Б. Грінченко публікує науково-популярні брошури для народного читання. Їхня мета виходила за рамки лише просвітницьких завдань, адже спонукала читача переосмислювати власні уявлення про світ, світобудову та сприйняття.

Діяльність Б. Грінченка — духовного лідера нашої установи — особливим чином перегукується з місією, візією та цінностями

Університету, зокрема, такими важливими позиціями, як лідерство-служіння та духовність [6]. Музей продукує певний габітус, тобто практики служіння народу, активної громадянської позиції, високоякісних наукових досліджень та інноваційної діяльності у сфері освіти. Усе це було притаманне Б. Грінченку та його оточенню, оскільки лише подібні практики давали змогу за часів імперського гніту берегти і розвивати українську культуру.

Динамічна зміна суспільного вектора розвитку сприяє зміні бачення подачі матеріалів музеями. Якщо раніше університетські музеї наслідували класичні експозиції та обмежувалися ретрансляцією інформації про об'єкт дослідження, то сьогодні культурні практики змінюються. Дослідники музейної справи визначають процес роботи як творчу практику чи габітус. У трактуванні терміна «габітус» щодо музейної справи ми приймаємо думку М. Шматко, а саме: габітус — це система диспозицій, що породжує й структурує практику агента і його уявлення. Він дає змогу агенту спонтанно орієнтуватися у соціальному просторі та реагувати більш-менш адекватно на події та ситуації [7, 114].

Без осмислення, обдумування, повторень, застосування певних схем музейну діяльність не уявляють нині ані дослідники, ані творці новітніх експозицій [8, 38]. Проте новації недостатньо проникають у класичне музейне середовище, поволі охоплюють зміни й освітянську систему. Ознаками сучасного етапу розвитку української освіти є системне її реформування, модернізація змісту, активний пошук ефективних дидактичних стратегій, форм, методів і засобів. Цього вимагають і музеї України, зокрема університетські. Має бути змінений погляд на музейну діяльність як на культурну практику, зважаючи на те, що для відвідувачів навчання, отримання нових знань — важливий мотив для відвідин музею [9, 7]. Зокрема, важливо змінити підхід до проведення екскурсій для сучасної молоді, їх потрібно зробити більш модернізованими та цікавими, щоб спрямувати майбутніх фахівців до розширення своїх культурних практик.

Борис Грінченко у своїй діяльності орієнтувався на європейський досвід. Зокрема, порушував актуальні питання відображення суспільного розвитку у творах драматичного мистецтва, здійснював переклади популярних п'єс Г. Ібсена, Г. Зудермана, Г. Гауптмана, що силою мистецтва переконували сучасників у необхідності прогресу-

сивних змін, наприклад, стосовно «жіночого питання» [10, 694]. Сам Борис Дмитрович долучився до збереження музейної спадщини В. Тарновського-молодшого. Згадуючи роботу Грінченка з упорядкування Шевченківського відділу, М. Чернявський охарактеризував ставлення до експонатів як «уважне, обережне», «як до святині», «сповнене пієтизму» [11, 264]. Для Грінченка музейна діяльність, творчість та популяризація української духовної спадщини були не просто культурною практикою, результат його зусиль перетворювався на культурний капітал, оскільки знайомив загал з європейською літературою та драматургією, підтверджував (завдяки колекції Тарновського) багатоманітність і глибину історії та мистецьких надбань українського народу.

Так само творча спадщина цієї видатної особистості є важливим культурним капіталом Київського університету імені Бориса Грінченка. На прикладі життєвого шляху Вартового українського слова музей демонструє відвідувачам важливість культурних практик, які не втрачають своєї актуальності і сьогодні: збереження рідної мови, творчість на актуальну тематику, популяризація досягнень світової культури.

Музеї, створені в українських вишах, окрім фахової мети, як-от: популяризація відповідних знань, демонстрація тематичних колекцій, ознайомлення з діяльністю видатних персоналій, — загалом відіграють важливу роль у формуванні усталених університетських культурних практик. В умовах глобалізації та стандартизації освіти подібний культурний капітал дає вишам змогу зберегти власну унікальність та відповідати на актуальні запити сучасного суспільства щодо формування гуманістичних ціннісних установок. Приклад Музею Грінченка демонструє можливості використання культурного капіталу експозиції у реалізації місії та візії університету: лідерства-служіння, інноваційності, актуальності. Робота музею зі студентами та іншими відвідувачами (викладачами, педагогами Києва, школярами) важлива у формуванні цінностей, зокрема духовності, лідерства-служіння, громадянської ідентичності.

ДЖЕРЕЛА

1. Ідея Університету: Антологія / упоряд.: М. Зубрицька, Н. Бабалик, З. Рибчинська ; відп. ред. М. Зубрицька. — Л. : Літопис, 2002. — 304 с. : іл.
2. Павлова О. Культурні практики університету: між дисципліною та дискурсом / О. Павлова // Вісник національної академії керівних кадрів культури і мистецтва. — 2017. — № 4. — С. 4–7.
3. Бурдые П. Практический смысл / П. Бурдые ; пер. с фр.: А.Т. Бикбов, К.Д. Вознесенская, С.Н. Зенкин, Н.А. Шматко ; отв. ред. пер. и послесл. Н.А. Шматко. — СПб. : Алетейя, 2001. — 562 с.
4. Огнев'юк В.О. Університетська освіта України в контексті перспектив європейської інтеграції / В.О. Огнев'юк // Віче. — 2010. — Вин. 20. — С. 16–20.
5. Ортега-и-Гассет Х. Миссия университета / Х. Ортега-и-Гассет. — Мн. : БГУ, 2005. — 104 с.
6. Місія, візія та цінності Київського університету імені Бориса Грінченка [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://kubg.edu.ua/prouniversitet/vizytivka/viziiia-misiia-i-tsinnosti.html>
7. Шматко Н.А. Анализ культурного производства П. Бурдые [социология] / Н.А. Шматко // Социологические исследования. — 2003. — № 8. — С. 113–121.
8. Норріс Л. Креативність у музейній практиці / Л. Норріс, Р. Тісдейл ; пер. з англ. А. Коструби, Г. Кузьо, О. Омельчук, Є. Червоного. — К. : Музейний простір, 2017. — 192 с.
9. Гохстрат Е. Теорія навчання Девіда Колба в музеї: Мрійник, Мислитель, Прагматик, Діяч / Е. Гохстрат, А.В. Гейн ; пер. з гол. Н. Карпенко. — К. : Видавець Чередниченко А.М., 2015. — 96 с.
10. Хоптяр А.О. «Жіноче питання» в критичній рецепції Бориса Грінченка (на архівних матеріалах) / А.О. Хоптяр // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки. — 2009. — Вип. 20. — С. 694–699. — Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nrkpnu_fil_2009_20_187
11. Чернявський М. Кедр Ливану / М. Чернявський // Борис Грінченко у дослідженнях і спогадах : навчальний посібник-хрестоматія. — Янтар, 2013. — 456 с.